ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Parpiboeva Shahzoda Azimjon qizi

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

mashkuraparpiboyeva@gmail.com

G'AZNACHILIK TIZIMI ORQALI VALYUTA TUSHUMLARINI BOSHQARISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada g'aznachilik tizimi orqali valyuta tushumlarini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda davlat moliyasini markazlashtirilgan boshqarish, byudjet ijrosi ustidan nazoratni kuchaytirish hamda valyuta tushumlarining shaffof va samarali taqsimlanishini ta'minlash yo'nalishlari ko'rib chiqilgan. Xususan, eksport tushumlari, grantlar, tashqi qarz mablag'lari va boshqa valyuta manbalarining g'aznachilik orqali hisobga olinishi hamda monitoring qilinishi moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil sifatida baholangan. Shuningdek, maqolada raqamlashtirish, yagona g'azna hisobraqami (YGH), real vaqt rejimidagi nazorat tizimi va valyuta risklarini boshqarish instrumentlarini joriy etish orqali valyuta tushumlaridan foydalanish samaradorligini oshirish yo'llari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: g'aznachilik tizimi, valyuta tushumlari, byudjet ijrosi, yagona g'azna hisobraqami, valyuta nazorati, moliyaviy barqarorlik, davlat moliyasi, eksport tushumlari, raqamlashtirish.

ABSTRACT. This article analyzes the mechanisms for improving the management of foreign currency revenues through the treasury system. The study examines centralized public financial management, strengthening control over budget execution, and ensuring transparent and efficient allocation of foreign currency inflows. In particular, foreign exchange revenues derived from exports, grants, external borrowings, and other sources are considered within the framework of treasury accounting and monitoring mechanisms as key factors in maintaining fiscal and macroeconomic stability. Furthermore, the article substantiates the importance of digitalization, the implementation of a Single Treasury Account (STA), real-time financial monitoring systems, and foreign exchange risk management instruments to enhance the efficiency of managing currency revenues.

Keywords: treasury system, foreign currency revenues, budget execution, Single Treasury Account (STA), foreign exchange control, public financial management, fiscal stability, export revenues, digitalization.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat moliyasini samarali boshqarish tizimi makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, valyuta tushumlarini oqilona boshqarish, ularning maqsadli yo'naltirilishi va shaffof hisobini yuritish davlat moliyaviy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Global iqtisodiy integratsiya jarayonlari, tashqi savdo hajmining oshishi hamda xalqaro moliyaviy operatsiyalar ko'lamining kengayishi valyuta oqimlarini samarali nazorat qilish zaruratini kuchaytirmoqda.

G'aznachilik tizimi davlat byudjeti ijrosini markazlashtirilgan holda boshqarish, moliyaviy resurslar harakatini real vaqt rejimida monitoring qilish va byudjet mablag'laridan maqsadli foydalanishni ta'minlash imkonini beradi. Xususan, eksport tushumlari, tashqi qarz

mablag‘lari, grantlar va boshqa valyuta manbalari ustidan tizimli nazorat o‘rnatish davlatning to‘lov balansini muvozanatlashtirish va valyuta risklarini kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

So‘nggi yillarda ko‘plab davlatlarda yagona g‘azna hisobraqami (Single Treasury Account) tizimini joriy etish orqali davlat moliyaviy resurslarini konsolidatsiyalash va valyuta tushumlarini markazlashtirilgan boshqarish amaliyoti kengaymoqda. Raqamlashtirish jarayonlari, avtomatlashtirilgan byudjet nazorati va elektron to‘lov tizimlarining joriy etilishi moliyaviy shaffoflikni oshirish hamda korrupsiya xavfini kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Adabiyotlar tahlili

Xalqaro amaliyotda g‘aznachilik tizimi va Yagona g‘azna hisobraqami (YGH) davlat moliyasini boshqarishning muhim institutsional mexanizmi sifatida baholanadi. Xususan, IMF (2010) tomonidan ta’kidlanishicha, Treasury Single Account tizimi davlat pul oqimlarini markazlashtirish orqali likvidlikni boshqarish samaradorligini oshiradi va qisqa muddatli qarzga bo‘lgan ehtiyojni kamaytiradi.

IMFning “Government Finance Statistics Manual” (2023) nashrida davlat moliyaviy operatsiyalarini yagona hisobraqam orqali yuritish byudjet shaffofligini ta’minlash va fiskal intizomni mustahkamlashning muhim omili sifatida qayd etilgan.

World Bank (2011) tadqiqotlarida g‘aznachilik tizimi nafaqat pul oqimlarini nazorat qilish, balki valyuta tushumlari va xarajatlarini muvofiqlashtirish orqali fiskal barqarorlikni ta’minlash vositasi sifatida baholangan. 2022-yilgi hisobotda esa raqamlashtirish va elektron boshqaruv tizimlari moliyaviy nazorat samaradorligini oshirishi ta’kidlangan.

OECD (2023) tomonidan budjet shaffofligi bo‘yicha ilg‘or tajribalar tahlilida real vaqt monitoringi va markazlashtirilgan hisobraqam tizimi korrupsiya xavfini kamaytirishi hamda davlat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishi qayd etilgan.

UNCTAD (2025) ma’lumotlariga ko‘ra, global savdo hajmining keskin oshishi valyuta oqimlarini samarali boshqarish masalasini yanada dolzarblashtirmoqda. Shu bilan birga, IMF (2025) ma’lumotlarida tashqi qarz yukining ortishi rivojlanayotgan mamlakatlarda valyuta risklarini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda g‘aznachilik tizimi orqali aynan valyuta tushumlarini kompleks boshqarish mexanizmlarining institutsional modeli yetarlicha chuqur o‘rganilmagan. Mazkur maqolada ushbu ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga harakat qilinadi.

Tahlil va muhokama

Davlat moliyasini samarali boshqarish sharoitida g‘aznachilik tizimi valyuta tushumlarini markazlashtirilgan tarzda hisobga olish, taqsimlash va nazorat qilishning asosiy institutsional mexanizmi hisoblanadi. Xalqaro amaliyot shuni ko‘rsatadiki, Yagona g‘azna hisobraqami (Single Treasury Account – STA) tizimini joriy etgan davlatlarda byudjet likvidligini boshqarish samaradorligi oshgan, qisqa muddatli qarzga ehtiyoj kamaygan va bo‘sh turgan mablag‘lar hajmi sezilarli qisqargan. IMF baholariga ko‘ra, markazlashtirilgan g‘aznachilik tizimi joriy etilishi natijasida davlat mablag‘laridan foydalanish samaradorligi o‘rtacha 15–20 foizga yaxshilangan. Bu ko‘rsatkich shuni anglatadiki, valyuta tushumlarini markazlashtirilgan boshqarish byudjet likvidligini optimallashtirishga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Muallif fikricha, O‘zbekiston sharoitida ham Yagona g‘azna hisobraqami imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish samaradorlikni sezilarli oshirishi mumkin.

2024–2025 yillarda global savdo hajmi 33 trillion AQSH dollaridan oshgan bo‘lib, rivojlanayotgan mamlakatlarda eksport tushumlari davlat byudjeti daromadlarining muhim qismini tashkil etmoqda. Rasmiy rivojlanish yordami hajmi 223 milliard dollarga yetgan, global suveren obligatsiyalar emissiyasi esa 1 trillion dollardan oshgan. Bu ko‘rsatkichlar valyuta oqimlari ko‘lamining kengayib borayotganini va ularni samarali boshqarishning dolzarbligini tasdiqlaydi. Tashqi qarz jalb qilish hajmining ortishi valyuta risklarini boshqarish va to‘lov balansini muvozanatlashtirish masalalarini yanada muhimlashtiradi.

Zamonaviy g‘aznachilik tizimi bir nechta o‘zaro bog‘liq elementlarga asoslanadi. Birinchidan, barcha valyuta tushumlarini yagona hisobraqam orqali konsolidatsiyalash davlat likvidligini markazlashtirilgan boshqarish imkonini beradi. Ikkinchidan, real vaqt rejimidagi elektron monitoring tizimlari orqali tushumlar va xarajatlar ustidan operativ nazorat amalga oshiriladi. Uchinchidan, likvidlikni prognozlash va pul oqimlarini rejalashtirish mexanizmlari qisqa va o‘rta muddatli moliyaviy barqarorlikni ta’minlaydi. To‘rtinchidan, valyuta risklarini boshqarish maqsadida hedjing instrumentlari va diversifikatsiya siyosati qo‘llaniladi. OECD ma’lumotlariga ko‘ra, to‘liq raqamlashtirilgan g‘aznachilik tizimiga ega davlatlarda byudjet ijrosi va moliyaviy shaffoflik darajasi yuqoriroq bo‘ladi.

O‘zbekiston sharoitida 2024 yil yakunlariga ko‘ra tashqi savdo aylanmasi 60 milliard AQSH dollaridan oshgan, eksport hajmi 24–25 milliard dollarni tashkil etgan. Xalqaro zaxiralar 35 milliard dollardan yuqori darajada saqlanmoqda, davlat tashqi qarzi esa 34–36 milliard dollar atrofida shakllangan. Mazkur ko‘rsatkichlar valyuta tushumlarini samarali boshqarish, ularni markazlashtirilgan hisobga olish va byudjet tizimi bilan integratsiyalash zarurligini ko‘rsatadi. G‘aznachilik operatsiyalarini raqamlashtirish, elektron byudjet nazorati va integratsiyalashgan axborot tizimlarini joriy etish orqali davlat likvidligi ustidan nazorat kuchaytirilmoqda.

Raqamlashtirish jarayonlari, bojxona va soliq organlari bilan integratsiyalashgan ma’lumot almashinuvi tizimi esa valyuta tushumlari ustidan kompleks nazoratni ta’minlaydi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, Yagona g‘azna hisobraqami tizimi davlat likvidligini boshqarishda samarali instrument hisoblanadi. Biroq O‘zbekiston sharoitida valyuta tushumlari hajmining ortib borishi ushbu tizimni yanada chuqurlashtirishni talab etadi. Statistik ma’lumotlar eksport va tashqi qarz miqdori o‘rtasidagi nisbat muvozanatga yaqin ekanini ko‘rsatadi, bu esa valyuta risklarini boshqarishda ehtiyotkor yondashuv zarurligini anglatadi.

Muallif fikricha, mavjud mexanizm asosan operativ nazoratga yo‘naltirilgan bo‘lib, strategik prognozlash va risk-menejment elementlari yetarli darajada rivojlanmagan. Shu sababli, g‘aznachilik tizimida valyuta oqimlarini real vaqt rejimida monitoring qilish bilan bir qatorda, o‘rta va uzoq muddatli makroprognozlash modellarini keng joriy etish maqsadga muvofiqdir.

1-jadval.
G‘aznachilik tizimi orqali valyuta tushumlarini boshqarish ko‘rsatkichlari (2025 yil)

№	Ko‘rsatkich	Miqdor (2025 yil)
1	Tashqi savdo aylanmasi	65 mlrd AQSH dollari atrofida
2	Eksport hajmi	27–28 mlrd AQSH dollari
3	Import hajmi	37–38 mlrd AQSH dollari
4	Davlat tashqi qarzi	37–38 mlrd AQSH dollari
5	Xalqaro valyuta zaxiralari	36–37 mlrd AQSH dollari
6	Global savdo hajmi	34 trln AQSH dollari

7	Global suveren obligatsiyalar emissiyasi	1,1 trln AQSH dollari

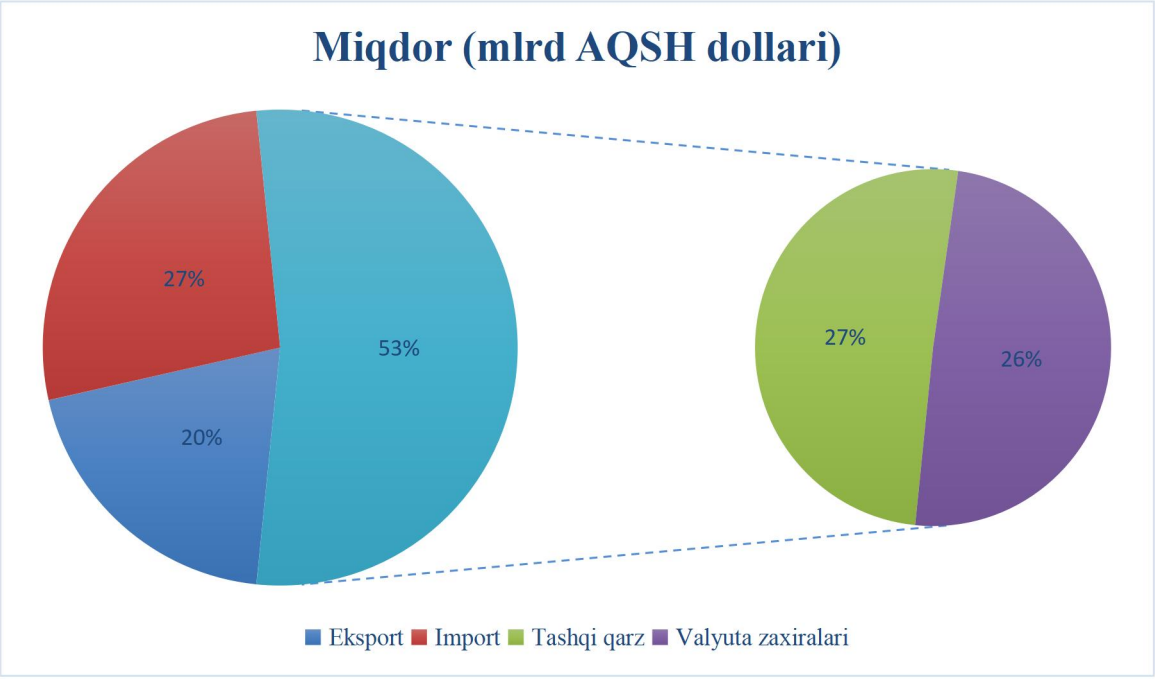
Manba: Markaziy bank (2025); Iqtisodiyot va moliya vazirligi (2025); Davlat statistika qo‘mitasi (2025);UNCTAD (2025); IMF (2025).

Jadval ma’lumotlari shuni tasdiqlaydiki, valyuta oqimlari hajmi oshib borayotgan bir sharoitda ularni markazlashtirilgan boshqarish mexanizmlari yanada takomillashtirilishi zarur. Muallif fikricha, mavjud tizimda prognozlash va risk-menejment elementlari yetarli darajada integratsiyalashmagan.2025-yil statistik ko‘rsatkichlari O‘zbekiston iqtisodiyotida valyuta oqimlari hajmi yuqori darajada shakllanayotganini ko‘rsatadi. Tashqi savdo aylanmasining 65 mlrd AQSH dollariga yaqinlashishi mamlakatning xalqaro savdo tizimiga faol integratsiyalashganini bildiradi.

Davlat tashqi qarzining 37–38 mlrd AQSH dollari atrofida shakllanishi valyuta majburiyatlari hajmi oshib borayotganini bildiradi. Bu holat tashqi qarz servis to‘lovlarini o‘z vaqtida amalga oshirish va valyuta risklarini minimallashtirishda g‘aznachilik tizimining rolini yanada kuchaytiradi. Xususan, qarz to‘lovlari grafigini eksport tushumlari dinamikasi bilan muvofiqlashtirish, valyuta oqimlarini prognozlash va qisqa muddatli likvidlikni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb masala hisoblanadi.

Xalqaro valyuta zaxiralarining 36–37 mlrd AQSH dollari darajasida saqlanishi makroiqtisodiy barqarorlik va milliy valyuta kursi barqarorligini qo‘llab-quvvatlash uchun muhim omildir. Biroq, zaxiralar hajmining yuqori bo‘lishi bilan birga, ularni samarali boshqarish, valyuta oqimlarini markazlashtirilgan nazorat qilish va likvidlikni optimal darajada taqsimlash talab etiladi.

Global savdo hajmining 34 trillion dollarga yetishi va suveren obligatsiyalar emissiyasining 1,1 trillion dollarni tashkil etishi xalqaro moliyaviy bozorlarda kapital harakati faollashganini ko‘rsatadi.

1-rasm. 2025-yilda valyuta tushumlari va majburiyatlari koʻrsatkichlari (mlrd AQSH dollari).

Manba: Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki (2025), Iqtisodiyot va moliya vazirligi (2025) ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Diagrammada 2025-yilda Oʻzbekiston iqtisodiyotida shakllangan asosiy valyuta tushumlari va majburiyatlari koʻrsatkichlari aks ettirilgan. Undan koʻrinadiki, eksport hajmi 28 mlrd AQSH dollarini tashkil etgan boʻlsa, import 38 mlrd dollar darajasida shakllangan. Tashqi qarz miqdori ham 38 mlrd dollar atrofida boʻlib, eksport tushumlariga yaqin koʻrsatkichni namoyon etadi. Xalqaro valyuta zaxiralari esa 37 mlrd dollar darajasida saqlanmoqda. Mazkur nisbatlar valyuta oqimlarini markazlashtirilgan boshqarish va prognozlash mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini koʻrsatadi.

Tahliliy xulosa

Yuqoridagi tahlillar shuni koʻrsatadiki, valyuta tushumlarini boshqarish tizimi Oʻzbekistonda shakllangan boʻlsa-da, uni institutsional jihatdan chuqurlashtirish zarur. Muallifning fikricha, gʻaznachilik tizimini toʻliq raqamlashtirish, prognozlash modellarini kengaytirish va valyuta risklarini aktiv boshqarish mexanizmlarini joriy etish orqali fiskal barqarorlikni yanada mustahkamlash mumkin.

XULOSA

Muallif fikricha, gʻaznachilik tizimini takomillashtirish faqat texnik raqamlashtirish bilan cheklanmasligi, balki strategik risk-menejment va prognozlash mexanizmlarini ham qamrab olishi zarur. Oʻtkazilgan tahlillar shuni koʻrsatadiki, gʻaznachilik tizimi orqali valyuta tushumlarini markazlashtirilgan boshqarish davlat moliyaviy barqarorligini ta'minlashning muhim institutsional mexanizmi hisoblanadi. 2025-yil statistik ma'lumotlari tashqi savdo hajmi, eksport tushumlari va tashqi qarz miqdori sezilarli darajada shakllanayotganini koʻrsatib, valyuta oqimlarini samarali nazorat qilish zaruratini kuchaytiradi.

Valyuta tushumlari va majburiyatlari oʻrtasidagi nisbatni muvozanatlashtirish, likvidlikni prognozlash va risklarni kamaytirish jarayonida Yagona gʻazna hisobraqami tizimi, real vaqt monitoringi hamda raqamlashtirilgan moliyaviy boshqaruv mexanizmlari alohida ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tajriba ham markazlashtirilgan gʻaznachilik modeli byudjet mablagʻlaridan foydalanish samaradorligini oshirishini va ortiqcha qarz yukini kamaytirishini tasdiqlaydi.

Oʻzbekiston sharoitida valyuta tushumlarining ortib borishi gʻaznachilik tizimini yanada takomillashtirish, prognozlash va tahlil mexanizmlarini kuchaytirish, xalqaro moliyaviy standartlarga mos hisobot tizimini keng joriy etishni talab etadi.

Umuman olganda, gʻaznachilik tizimi orqali valyuta tushumlarini shaffof, markazlashtirilgan va raqamlashtirilgan boshqarish makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash, davlat moliyaviy xavfsizligini ta'minlash va uzoq muddatli iqtisodiy barqaror oʻsishga erishishning muhim sharti hisoblanadi.

Takliflar:

Gʻaznachilik tizimi orqali valyuta tushumlarini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish boʻyicha quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Yagona gʻazna hisobraqami tizimini chuqurlashtirish**.** Barcha byudjet va byudjetdan tashqari valyuta tushumlarini toʻliq markazlashtirish orqali likvidlikni boshqarish samaradorligini oshirish zarur.
2. Valyuta tushumlarini prognozlash modelini takomillashtirish**.** Eksport dinamikasi, tashqi qarz toʻlovlari va global bozor narxlarini inobatga olgan holda oʻrta va uzoq muddatli prognozlash tizimini joriy etish lozim.
3. Real vaqt monitoring tizimini kuchaytirish**.** Gʻaznachilik, bojxona, soliq va bank tizimlari oʻrtasida integratsiyalashgan axborot platformasini kengaytirish orqali valyuta oqimlarini operativ nazorat qilish zarur.

4. Valyuta risklarini boshqarish instrumentlarini joriy etish. Hedjing, diversifikatsiya va valyuta pozitsiyasini muvozanatlash mexanizmlarini bosqichma-bosqich qo‘llash maqsadga muvofiq.

5. Davlat tashqi qarzi va valyuta tushumlari o‘rtasida muvozanatni ta’minlash. Qarzni jalb qilish va xizmat ko‘rsatish grafigini eksport tushumlari va valyuta zaxiralari dinamikasi bilan uyg‘unlashtirish zarur.

6. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini keng joriy etish. Shaffoflik va hisobdorlikni oshirish investorlar ishonchini mustahkamlaydi va tashqi moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

7. Raqamlashtirish jarayonlarini jadallashtirish**.** Elektron byudjet nazorati, avtomatlashtirilgan to‘lov tizimlari va sun’iy intellekt asosidagi tahliliy modullarni joriy etish g‘aznachilik samaradorligini oshiradi.

8. Valyuta zaxiralarini samarali boshqarish strategiyasini ishlab chiqish**.** Zaxiralarni diversifikatsiya qilish va ularning daromadliligini oshirish bo‘yicha optimal boshqaruv modeli ishlab chiqilishi lozim.

9. Kadrlar salohiyatini oshirish. G‘aznachilik xodimlari uchun zamonaviy moliyaviy boshqaruv va risk-menejment bo‘yicha malaka oshirish dasturlarini tashkil etish zarur.

Umuman olganda, mazkur takliflarni amalga oshirish valyuta tushumlarini shaffof va markazlashtirilgan boshqarish, moliyaviy risklarni kamaytirish hamda davlat moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Manbalar ro‘yxati:

1. International Monetary Fund (IMF). (2010). Treasury Single Account: Concept, Design, and Implementation Issues. Washington, DC: IMF.

2. International Monetary Fund (IMF). (2023). Government Finance Statistics Manual 2014 (Updated Edition). Washington, DC: IMF.

3. World Bank. (2011). Treasury Single Account: An Essential Tool for Government Cash Management. Washington, DC: World Bank.

4. World Bank. (2022). Public Financial Management and Digitalization Review. Washington, DC: World Bank.

5. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2023). OECD Best Practices for Budget Transparency. Paris: OECD Publishing.

6. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2025). Global Trade Update 2025. Geneva: UNCTAD.

7. International Monetary Fund (IMF). (2025). Global Debt Database 2025. Washington, DC: IMF.

8. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2025). Pul-kredit siyosati sharhi va statistik ma’lumotlar. Toshkent.

9. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. (2025). Davlat byudjeti ijrosi to‘g‘risida hisobot. Toshkent.

10. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2025). Tashqi savdo statistikasi. Toshkent.